

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ**



**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ**



**ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ**

**ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
1926**

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΥΠΟ

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐφόρου Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰωαννίνων καὶ γενικώτερον τῆς Ἠπείρου, ἣ ὅποια παρὰ πολλῶν ἐξητάσθη καὶ πολλὰ βιβλία ἀξιόλογα περὶ αὐτῆς ἐγράφησαν, τὰ μνημεῖα τῆς Ἠπειρωτικῆς Πρωτεύουσος εἶναι ἐντελῶς σχεδὸν ἄγνωστα.

Ἐξαιρέσει τῶν ὀλίγων σελίδων, ἃς ἀφιέρωσεν ὁ ἀείμνηστος Σ. Λάμπρος εἰς τὰς Μονὰς τῆς Νησίδος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἀρχιμανδρείου, ὡς καὶ τῶν ὀλίγων σημειώσεων τοῦ συναδέλφου κ. Δ. Εὐαγγελίδου, οὐδεὶς ἄλλος, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ἠσχολήθη μὲ τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῶν Ἰωαννίνων.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ μεταβάσεώς μου εἰς Ἰωάννινα χάριν εἰδικῆς ὑπηρεσίας, ἦν μοι εἶχεν ἀναθέσει τὸ Σ. Ὑπουργεῖον Παιδείας, ἐμελέτησα τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Νησίδος, τὰ κυριώτερα δὲ πορίσματα τῆς μελέτης μου ταύτης ἐκθέτω ἐνταῦθα.

* *

Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Φρουρίου Ἰωαννίνων ἐκδίωξιν τῶν Χριστιανῶν, συνεπείᾳ τῆς ἐν ἔτει 1612 ἀνταρσίας Διονυσίου τοῦ Σκυλλοσόφου, πάντες οἱ ἐν αὐτῷ χριστιανικοὶ ναοὶ κατηδαρίσθησαν¹. Κατὰ συνέπειαν νῦν ἐν τῷ Φρουρίῳ δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀνεύρωμεν χριστιανικὰ οἰκοδομήματα, ἣ δὲ παράδοσις περὶ τῆς μετατροπῆς αὐτῶν εἰς Τζαμιά δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῆ βέβαιος, καθ' ὅσον τὰ νῦν ἐν τῷ Φρουρίῳ Τουρκικὰ τεμένη ἀνηγέρθησαν ἀρχικῶς ὡς τοιαῦτα, ὡς θέλομεν ἀποδείξει κατωτέρω.

Ἐπίσης ἡ μεγάλη πυρκαϊά, ἣν ἔθεσεν ὁ πολιορκούμενος Ἀλῆ Πασῆς τὴν 25 Αὐγούστου 1820, κατέστρεψε πάσας σχεδὸν τὰς παλαιὰς ἐκκλησίας

¹ Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου. Ἀθῆναι 1856 Π 244. Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Φρουρίῳ Ναῶν αὐτόθι 242.

Δαμιτρίδου, Ἠπειρωτικὰ μελετήματα I Περιγραφή τῆς πόλεως Ἰωαννίνων. Ἀθῆναι 1887 42.

τῆς πόλεως ¹. Αὐταὶ ἀνηγέρθησαν κατόπιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1832 καὶ ἐξῆς ². Ὅχι δὲ μόνον αἱ ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς καταστραφεῖσαι ἀνεκτίσθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀθικτοὶ μείνασαι ἀνεκαινίσθησαν ἐκ βάρων, ὡς τὸ Ἄρχιμανδρεῖον κατὰ τὸ ἔτος 1852 ³.

Οὕτω τὰ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων χριστιανικὰ οἰκοδομήματα εἶναι πάντα νεωτέρων χρόνων καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα.

Παλαιὰ ὅμως καὶ ἀξιολογώτατα μνημεῖα διεσώθησαν ἐπὶ τῆς Νησίδος τῆς λίμνης. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰ ἐν τῇ Νησίδ, μνημεῖα καὶ μετὰ ταῦτα θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων ἵνα ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὸ Φρούριον καὶ τὰ οὐχ ἦττον ἀξια λόγου τουρκικὰ οἰκοδομήματα.

I. Αἱ Μοναὶ τῆς Νησίδος

Τὴν ὑπαρξιν Μονῶν, ἀρχικῶς πιθανῶς Ἀσκητηρίων, ἐπὶ τῆς Νησίδος δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ἐκ μὲν τῶν γραπτῶν πηγῶν (ἐπιγραφῶν κ. ἄ.) ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ὑπερμεσοῦντος, ἐκ τῶν διασωθέντων ὅμως μνημείων ἐξάγεται ὅτι καὶ εἰς παλαιότερους ἀκόμη χρόνους ὑπῆρχον ἐκεῖ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα.

Οὕτω κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ μικρὰ Νησις τῆς λίμνης ἐχορησίμευεν ὡς τόπος ἀσκήσεως μοναχῶν, οἵτινες θὰ ἴδρυσαν ἐκεῖ τὰ Ἀσκητήρια τῶν ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὰς μικρὰς νησίδας τῆς λίμνης τῆς Ἱερέσπυς (Γραῖδ, Μαλι-Γραδ, Ἀγ. Ἀχιλλεῖος), ἐπὶ τῶν ὁποίων διασώζονται ἀκόμη αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀνεγερθεῖσαι ἄλλοτε Μοναὶ καὶ Ἀσκητήρια ⁴.

Ἀργότερον φαίνεται ὅτι συνεπήχθη τὸ ἤδη ὑπάρχον μικρὸν χωρίον. Παλαιότερα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ χωρίου τούτου μνεῖα νομίζω ὅτι εἰρήσκειται εἰς τὴν Αὐτοβιογραφίαν τοῦ Νεκταρίου καὶ Θεοφάνους τῶν Ἀψαράδων ⁵.

Ὡστε δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν κτίσιν αὐτοῦ παλαιότεραν τῶν ἀρχῶν

¹) Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἀθήναι 1895 297. Ἀραβαντινοῦ. Χρονογραφία I. 332.

²) Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία II 294.

³) Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία II 244. Ν. Ἑλληνομνήμων X 1913 398.

⁴) Πρβ. Μίλμκον ἐν Δελτίῳ τοῦ ἐν Κων/πόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου IV 1890 26 κ. ἐ. Ἰβανον ἐν Bulletin de la Société archéologique Bulgare I 1910 56 κ. ἐ. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Γ. Σωτηρίου ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1926, 151 κ. ἐ. . . .

⁵) Τὸ κείμενον ἐν Ν. Ἑλληνομνήμωνι II 1905 101 στ. 30. «Μετὰ τοῦτο καὶ τὸ πλησίον τοῦ χωρίου κελλίον ἐκτίσθη παρ' ἡμῶν . . . ».

Ἄξια παρατηρήσεως ἐξωτερικῶς εἶναι ἡ ἀνατολική πλευρά, ἐντελῶς ἐπίπεδος, εἰς ἣν οὐδὸλως προσέχει ἡ ἡμικυλινδρική ὄψις τοῦ Ἱεροῦ, ἀνοιγομένη ἀπλῶς εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου (*Εἰκὼν 3* ἐν τῷ παρενθέντῳ πίνακι).

Κάτωθεν τοῦ Ἱεροῦ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ ὑπάρχει εἶδος κρύπτης, εἰς ἣν κατέρχεται τις διὰ τριῶν βαθμίδων ἐκ μικρᾶς ὀπῆς κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν εὐρισκομένης. Θύρα ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς κρύπτης ταύτης ὁδηγεῖ ἔξω τοῦ Ναοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. Πρόκειται πιθανῶς περὶ μυστικῆς ἐξόδου, ἧς τὴν κατασκευὴν ἠνύνησε τὸ ἐπικλινὲς καὶ βραχῶδες τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ μέρος τοῦτο.

Ὀλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κυρίως ναοῦ καλύπτεται ὑπὸ τοιχογραφιῶν δυστυχῶς λίαν κατεστραμμένων ἐκ μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν εἰς βαθμὸν ὅστε νὰ μὴ δύναται νὰ γίνῃ πλέον εὐρύτερος λόγος περὶ αὐτῶν.

Τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τῶν τοιχογραφιῶν τούτων καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους αὐτῶν ἐπισκευὰς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς γεγραμμένης ὑπερῶν τῆς εἰσόδου :

*Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου καὶ
κυρίου Γρηγορίου καὶ ἡγουμενεύοντος τοῦ αἰδε-
σιμωτάτου καὶ εὐλαβεστάτου κυρίου Ἀναστασίου ἱερέως
ἱστορίσται ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ σεβάσμιος ναὸς διὰ
σηνδρομῆς τοῦ αὐτοῦ ἱερέως καὶ κυρίου Βασιλείου Βαλκάνου
καὶ λυπῶν τοῦ αὐτοῦ ρουφείου τῶν κρασοπούλων
καὶ μνήμη τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου καὶ προδρόμου
Ἰωάννου :—*

Ἐτει 1789 ἐτελιόθη μηνὶ μαΐου 30

¹ *1824 μετὰ τὸν χαλασμόν ² ἐδιορθόθη
ἡ ἱστορία διὰ συνδρομῆς τοῦ κυρ βαγγέλη
κρασοπούλου.*

³ *Ἐν ἔτει 1891 Ἀπριλίου 28 ἐδιορθόθη ἅ
πασα ἡ ζωγραφία δι' ἐξόδων
Ἰωάννου Πα
πὰ Ζήσου Μετσοβίου Χαντζῆ.*

Τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένου ἱερέως καὶ ἡγουμένου Ἀνα-

¹) Δι' ἄλλης χειρός.

²) «Χαλασμόν» ἐννοεῖ πιθανῶς ἐμπρησιμὸν ἢ ἄλλην καταστροφὴν γενομένην ἴσως ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων κατὰ τὸν φρόνον τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ (1822).

³) Διὰ τρίτης χειρός.

στασίον ὑπάρχει καὶ προσωπογραφία εἰς τὸ πᾶχος τῆς ἀριστερᾶς παραστά-
δος τῆς θύρας, δεινῶς καὶ αἴτη ἐπεσκευασμένη, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

Ὁ ἐνδουσιμῶ καθηγούμε βασιλῆς μο Προδρομου		ταιος ἀναστάσιος καὶ νος τῆς ἀγίας καὶ σε- νῆς Ἰωάννου τοῦ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ
---	--	--

Ὁ χρόνος τῆς κτίσεως καὶ οἱ κτίτορες τοῦ Ναοῦ εἶναι ἀκριβῶς γνωστί.

Ὁ Ναός, ὅπως καὶ ἡ Μονή, εἶναι ἴδρυμα τῶν ἀδελφῶν Νεκταρίου καὶ Θεοφάνους ἐκ τῆς μεγάλης Ἰωαννιτικῆς οἰκογενείας τῶν Ἀψαράδων. Ἐὰν κατὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ναοῦ καὶ τῆς Μονῆς διηγοῦνται οὗτοι ἐν ἐκτίσει εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν συνταχθεῖσαν Αὐτοβιογραφίαν ¹.

Ἐκ ταύτης ἐξάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Ναός ἀνηγέρθη κατὰ τὸ ἔτος 1506, 7.

Ὁ ὑπὸ τῶν Ἀψαράδων ὅμως ἀνεγερθεὶς Ναός φαίνεται ὅτι κατέχει τὴν θέσιν παλαιότερου ἐκεῖ ὑπάρχοντος ναΐδιου, τοῦ ὁποίου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Νεκταρίου καὶ Θεοφάνους ἐσώζοντο ὀλίγα μόνον εἰρημια τοῦ ἱεροῦ καλυπτόμενα ὑπὸ κισσοῦ. Τοῦτο τουλάχιστον νομίζω, ὅτι δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς Αὐτοβιογραφίας ².

Τοῦ παλαιότερου τούτου ναΐσκου, ὁ ὁποῖος βεβαίως θὰ εἶχεν ἀνεγερθῆ εἰς βυζαντινοὺς ἤδη χρόνους, οὐδὲν ἴχνος περιεσώθη μέχρις ἡμῶν.

Τὸ Καθολικὸν τῆς Μ. Προδρομου ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενον παρουσιάζει τύπον σπανιώτατον. Καὶ ἡ μὲν ἀπλή μορφή τοῦ σταυροεπιστέγου ἄνευ τῶν πλαγίων χορῶν ναοῦ ἅπαντα συνηθέστατα, ἀπειράριθμα δὲ εἶναι ἀπὸ τοῦ 13ου καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος τὰ ναΐδια τοῦ τύπου τούτου τὰ διεσπαρμένα ἀνὰ τὴν ἑλληνικὴν γῆν. Ἐπίσης συνήθης εἶναι καὶ ὁ τύπος τοῦ τρουλλοτοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ μετὰ πλαγίων χορῶν ὁ καλούμενος συνήθως «ἀγιορειτικός».

Ἡ συνένωσις ὅμως τῶν δύο τούτων συστημάτων, ὅπως τὴν βλέπομεν εἰς τὸ ὑπ' ὄψιν μνημεῖον, εἶναι σπανιωτάτη.

Ἐγὼ τουλάχιστον δὲν θὰ ἠδυνάμην ν' ἀναφέρω ἄλλο παράδειγμα ἀπὸ τὸ εὐρισκόμενον ἐν Κρήτῃ ³.

Πόθεν προῆλθεν ὁ σύνθετος οὗτος τύπος; Ἡ πρώτη σκέψις θὰ ἦτο, ὅτι εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτοῦ ἐπέδρασεν ὁ τρουλλωτὸς μετὰ χορῶν ναός. Τῆς ἐπιδράσεως ἄλλως τοῦ τρουλλωτοῦ ναοῦ ἐπὶ τὸν σταυροεπίστεγον ἔχομεν

¹) Τὸ κείμενον ὀλόκληρον ἐν Ν. Ἑλληνομνήμωνι II 1905 98 κ. ἐ. Τὰ σχετικά πρὸς τὴν κτίσιν τῆς Μονῆς ἀποσπάσματα αὐτόθι XI 1914 11 κ. ἐ.

²) Ν. Ἑλληνομνήμωνι II 100 στ. 14 κ. ἐ. XI 12 κ. ἐ.

³) *Gerola Monumenti veneti nell' Isola di Creta II: Le Chiese Venezia* 1908 208 εἰκ. 177.

πολλά παραδείγματα, ιδίως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐγκαρσίας καμάρας, ἣτις ἐνίοτε λαμβάνει τὴν μορφήν τετραγώνου τρούλλου¹. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως νομίζω, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ μετὰ χορῶν τρουλλωτοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ εἶναι μᾶλλον ἔμμεσος καὶ ὅτι οἱ πλάγιοι χοροὶ ἔχουσιν ἄλλην τὴν καταγωγὴν.

Ἐπάρχει σειρά ὅλη σταυρεπιστέγων ναϊδίων ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ ἐγκαρσία καμάρα προεξέχει πέραν τῶν πλαγίων πλευρῶν σχηματιζομένου οὔτω ἐν τῇ κατόψει ἐλευθέρου σταυροῦ².

Περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ τύπου τούτου εἶναι νομίζω ἡ μορφή ἣν παρουσιάζει τὸ Καθολικὸν τῆς Μ. Προδρομοῦ, ὅπου τὰ προεξέχοντα μέρη τῶν ἐγκαρσίων καμαρῶν διεμορφώθησαν εἰς τριπλεύρους ἀψίδας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἴσως τῶν σταυροειδῶν μετὰ χορῶν ναῶν.

Ἐπιπέδω ὅτι εἰς τὴν διαμόρφωσιν ταύτην τῶν ἀψίδων ἐπέδρασεν ἡ μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πλάγιοι χοροὶ εἶναι συνηθέστατοι, κανὼν σχεδὸν δύναται τις νὰ εἴπῃ³, ὑπαγορευόμενος καὶ ἐκ λειτουργικῶν ἀκόμη λόγων, ἐγὼ τουλάχιστον θεωρῶ πολὺ πιθανόν.

Οἱ ἰδρυταὶ ἄλλως τῆς Μ. τοῦ Προδρομοῦ ἐγνώριζον καλῶς τὸν ἀγιορειτικὸν τοῦτον τύπον τῶν μετὰ χορῶν ναῶν ἐκ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διαμονῆς των⁴, ἐπήρμασαν δὲ αὐτὸν ὀλίγα ἔτη ἀργότερον κτίζοντες κατὰ τὸ 1548 τὸ Καθολικὸν τῆς ἐν Μετεώροις Μονῆς Βαρλαάμ, τέλειον ὑπόδειγμα σταυροειδοῦς τρουλλωτοῦ ναοῦ μετὰ χορῶν⁵. Διατί δὲν ἐπήρμασαν τὸν καθαρὸν ἀγιορειτικὸν τύπον καὶ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Προδρομοῦ εἶναι ζήτημα μὴ δυνάμενον νῦν νὰ διευκρινισθῇ. Πιάντως εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐν τῇ Νησίδι μεσαιωνικοὺς ναοὺς λείπει συστηματικῶς, οὔτως εἰπεῖν, ἡ χρῆσις τοῦ τρούλλου ἴσως δι' ἔλλειψιν καταλλήλου ὕλικου ἢ καὶ δι' ἄλλον λόγον, ὃν δὲν γνωρίζομεν πλέον.

¹) Περβ. Ὁρλάνδου. Ἡ Μονὴ Βαρνάκοβας Ἀθήναι 1922 87 κ. ἑ. καὶ τὰ ἐν σελ. 39 σημ. 1 ἀναφερόμενα παραδείγματα.

²) Βλ. προχείρως *Gerola* ἐνθ' ἄν. 207 κ. ἑ. εἰκὼν 174 κ. ἑ. Ὁρλάνδου ἐνθ' ἄν. Τὰ πλεῖστα τῶν μνημείων τούτων εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτα. Ἐν Ἀττικῇ ἀναφέρω προχείρως μόνον τὴν Παναγίαν Ἐλεοῦσαν πλησίον τῆς Μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου παρὰ τὸν Ἰμμηττόν, Ἁγ. Γεώργιον ἐν τῷ Νεκροταφείῳ Ἀμαρουσίου, Παναγίαν Ξυδοῦ ἐν Κηφισίᾳ κ. ἄ.

³) Βλ. *Brockhaus*, Die Kunst in den Athos-Klöstern Leipzig-1891 19 κ. ἑ. Σωτηρίου. Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθήναι (Σύλλογος ὀφελίμων βιβλίων) 99 κ. ἑ. *Hasluck*, Athos and its Monasteries London 1924 98 κ. ἑ. Κατόψεις τῶν κυριωτέρων ἀθωνικῶν Καθολικῶν βλ. παρὰ *Strzykowski*, Die Baukunst der Armenier und Europa Wien 1918 II 769 εἰς 724 καὶ παρὰ *Romstorfer* in *Zeitschrift für Geschichte der Architektur* VII 1914-1919 26 κ. ἑ.

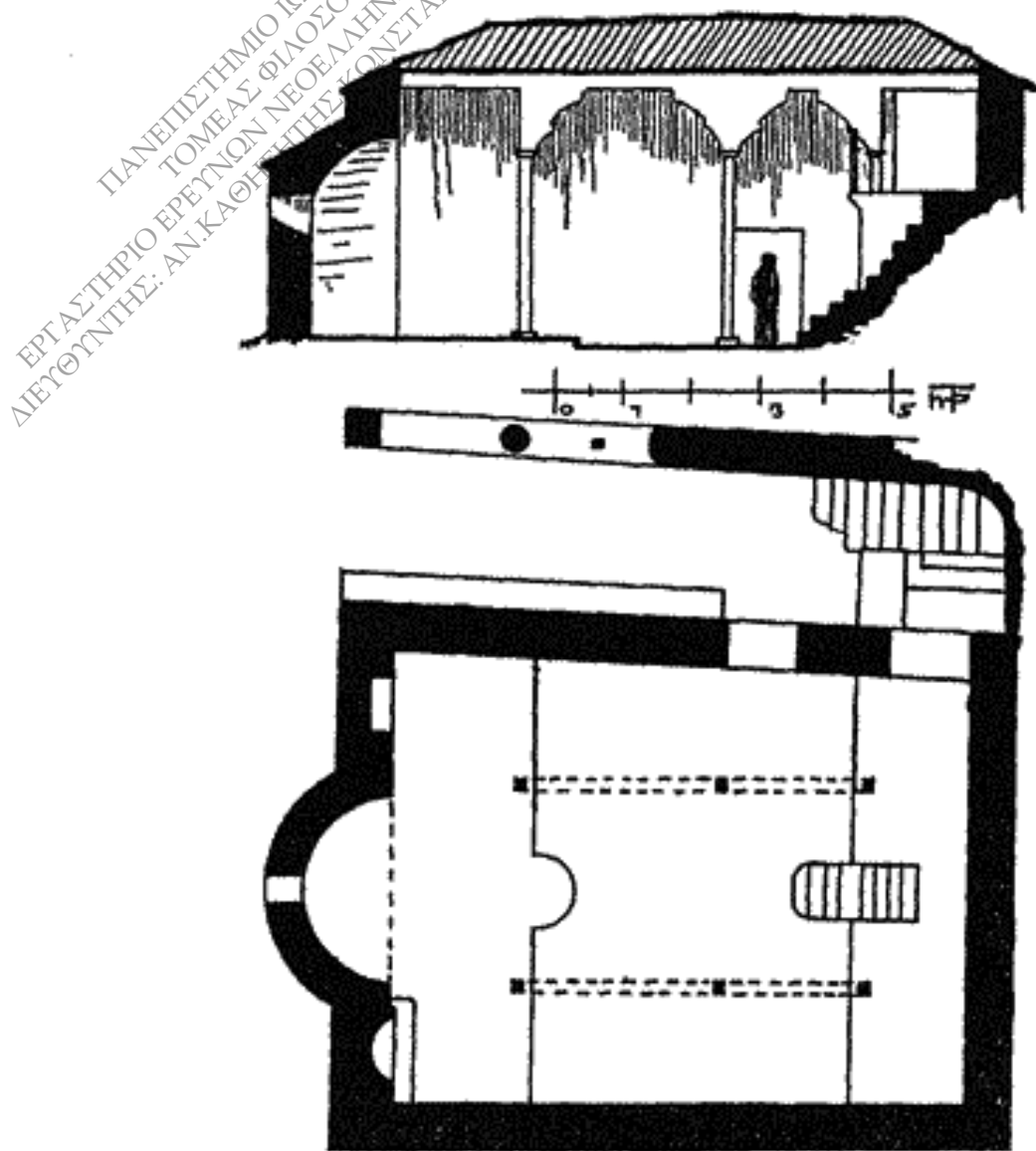
⁴) Ν. Ἑλληνομνήμων II 99 κ. ἑ.

⁵) Κατόψεις οὐχὶ λίαν ἀκριβῆς παρ' Ἀντωνίου ἐνθ' ἄν. Πιν. XVI.

Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος.

Εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν βορείως τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου εὐρίσκεται ἡ μικρὰ Μονὴ τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος¹.

Ἡ Μονὴ αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰωαννίνων διὰ τὸν ἐν αὐτῇ φόνον τοῦ Ἁλῆ Πασᾶ κατὰ τὴν 17^{ην} ἢ 24^{ην} Ἰανουαρίου 1824².



Εἰκ. 4. Καθολικὸν Μ. Ἁγ. Παντελεήμονος.
Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ μῆκος.

Σώζονται τὰ περισσότερα τῶν κελίων τῆς, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἐκεῖνο³ ὅπου ἐφρονεύθη ὁ Ἁλῆς.

Τὸ² Καθολικὸν τῆς Μονῆς εἶναι μικρὰ βασιλικὴ φέρουσα ἐσωτερικῶς ἐπίπεδον ξυλίνην ὀροφήν (ταβάνι) (**Εἰκ. 4**).

¹) Περὶ τῆς Μονῆς ταύτης βλ. καὶ Λάμπρον ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι XI 9 κ. ἐ.
²) Ἀραβαντινοῦ Ἱστορία τοῦ Ἁλῆ Πασᾶ 330 κ. ἐ. Περβ. καὶ Μ. Πρωτοσύγγε-
λον Ἀθηνογόραν ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας VIII 1923,
368 κ. ἐ.

Δύο σειραὶ ἐκ τριῶν ξυλίνων κίωνων ἐκάστη χωρίζουσι τὸ ἐσωτερικὸν εἰς τρία κλίτη.

Αἱ ξύλινα αὐταὶ κιονοστοχίαι δὲν ἔχουσι τόσον τὸν σκοπὸν διαχωρίσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅσον μᾶλλον τὴν ὑποστήριξιν τῆς ξυλίνης ὀροφῆς.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑπάρχει εἰς ὕψος 2.35 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους εἶδος ἐξέδρας καταλαμβανούσης ὀλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ καὶ χρησιμευούσης ὡς γυναικωνίτης.

Τὴν παράδοξον αὐτὴν μορφήν τοῦ γυναικωνίτου φαίνεται ὅτι ἂν μὴ ἐπέβαλε, πάντως ὁμοῦς ἠννόησεν ἢ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο διασκευὴ τοῦ βραχόδους ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἐγείρεται ἡ ἐκκλησία.

Ἐκ τῆς Αὐτοβιογραφίας τοῦ Νεκταρίου καὶ Θεοφάνους τῶν Ἀφμεράδων μαρθάνομεν, ὅτι πλησίον τῆς θέσεως, ὅπου οὗτοι ἴδρυσαν τὴν Μ. τοῦ Προδρόμου, ὑπῆρχεν Ἡσυχαστήριον τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος, εἰς τὸ ὁποῖον πρὸ πολλοῦ καιροῦ εἶχε μονάση περιβόητος ἀσκητής, ὁ Ἀντώνιος¹.

Ἐπῆρχεν ἄρα ἐκεῖ Ναὸς πολὺ πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1(οῦ) αἰῶνος.

Ὁ νῦν ὑπάρχων ναῖσκος ἐπέχει ἴσως τὴν θέσιν τοῦ παλαιότερου, ἀλλὰ πάντως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῇ πρὸς ἐκεῖνον.

Τὸ νῦν σωζόμενον κτίσμα δὲν δύναται, ὡς νομίζω, ν' ἀνέλθῃ πέραν τοῦ 17ου αἰῶνος. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι ἔχει ὑποστῆ καὶ ἐπισκευὰς πολὺ νεωτέρων χρόνων, ἴσως καὶ ὀλικὴν ἀνακαίνισιν, πρὸ πάντων τῆς ξυλείας τοῦ ἐσωτερικοῦ, εἰς ἐποχὴν ὅχι πολὺ ἀπέχουσαν ἡμῶν.

Πιθανὸν ἢ ἀνακαίνισις αὕτη νὰ ἐγένετο συνεπεία τοῦ «γαλασμοῦ» τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Μ. Προδρόμου (βλ. σελ. 55). Τοῦτο δύναται τις ἴσως νὰ συμπεράνῃ καὶ ἐκ τοῦ σημειώματος τοῦ Πεντηκοσταρίου τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὃ οἱ Τούρκοι στρατιῶται μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ «... ἔβγαλαν ηστερυς κε σιδεριῆς καὶ ὅλα κε εμνηε μονο τὸ μοναστήρι με τους τηχους...»².

Ἐντὸς τοῦ ναῖσκου κεῖται ἀπερριμμένον μαρμαρίνον κιονόκρανον (ὑψ. 0,23) ἀνήκον εἰς ὀκτάπλευρον κιονίσκον διαχωρίζοντα ποτὲ δίλοβον παράθυρον ἢ ὑποστηρίζοντα τὸ ἐπιστύλιον μικροῦ τέμπλου. Τοῦτο κοσμεῖται ἐπὶ ἐκάστης τῶν τεσσάρων αὐτοῦ πλευρῶν ὑπὸ φύλλου ἀκάνθης μορφῆς λίαν ἐκφυλισμένης (Εἰκ. 5 ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι).

Τὸ κιονόκρανον τοῦτο, τὸ μοναδικὸν γλυπτικὸν τεμάχιον τὸ εὑρισκόμενον ἐν τῇ Νησίδι, ἀνήκει εἰς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ εἶναι ἴσως τὸ μόνον λείψανον τοῦ παλαιότερου ἐκεῖ ὑπάρχοντος Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς τοῦ Ναοῦ ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ

¹) Ν. Ἑλληνομνήμων II 100 στ. 16 κ. ε.

²) Μ. Πρωτοσύγγελος Ἀθηναγόρας ἐνθ' ἂν 380.

καὶ ἀξιολογωτάτη φορητὴ εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος, ἔργον τοῦ 17ου πιθανῶς αἰῶνος, καλλίστης τεχνολογίας, εὐρισκομένη ἐπὶ προσκυνηταρίου κατὰ τὸν δεξιὸν τοῖχον πλησίον τοῦ τέμπλου (**Εἰκ. 6** ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι).

Ὅ,τι ἰδιαιτέρως θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ τις ἐν τῷ ὑπὸ μελέτην ναΐδιῳ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ παράδοξος μορφή τοῦ ἐν εἴδει ἐξέδρας γυναικονίτου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἣν βλέπομεν κυρίως εἰς τὰ ξύλινα τόξα τῶν δύο κιονοστοιχιῶν.

Ἡ μορφή καὶ ἡ ἐν γένει διάταξις τῶν ξυλίνων τούτων κιονοστοιχιῶν ἐνθυμίζει ξωηρῶς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν οἰκιῶν, εἰς τὰς ὁποίας τὰ «χαγιάτια» κοσμοῦνται ὑπὸ τόξων οὐδόλωσ διαφερόντων κατὰ τὴν μορφήν ἀπὸ τὰ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος.

Ἔπεται συνέχεια.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ*

Υ Π Ο

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐφόρον Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων

Μονὴ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Σπανοῦ.

Νοτίως τοῦ χωρίου καὶ ἐπὶ ὑψώματος βραχώδους κεῖται ἡ ἱστορική αὕτη Μονή, ἡ τόσον στενῶς συνδεομένη πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις¹.

Ἐκ τῶν διαφορῶν κτισμάτων τῆς Μονῆς διασώζονται, πλὴν τῶν κατὰ τὴν Δυτικὴν αὐτῆς πλευρὰν κελλίων, καὶ τούτων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνακαινισμένων, τὸ Καθολικὸν αὐτῆς.

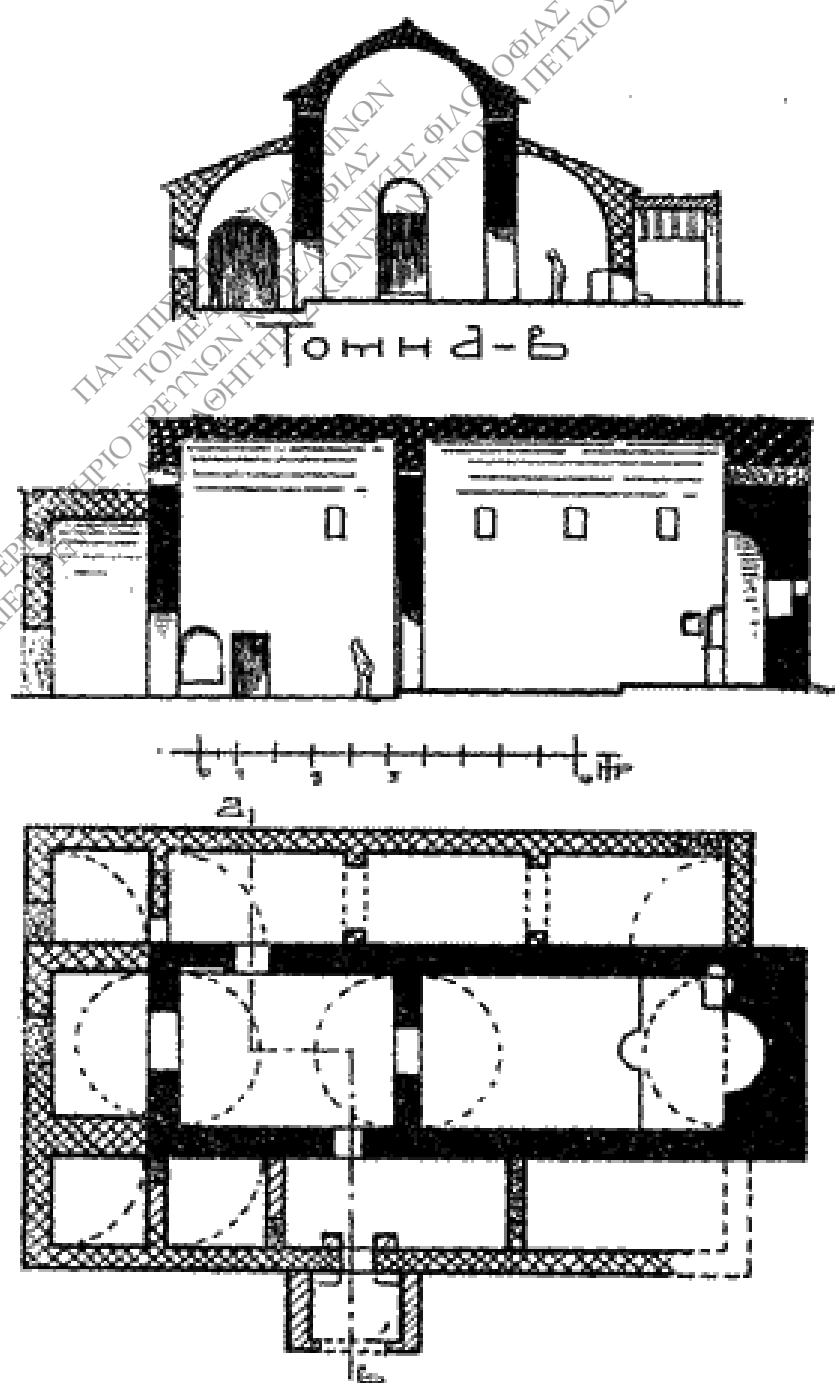
Τοῦτο ἐν τῇ νῦν αὐτοῦ μορφῇ εἶναι βασιλικὴ μονόκλιτος μετὰ νάρθηκος στεγαζομένη ὑπὸ καμάρας καὶ περιβαλλομένη κατὰ τὰς τρεῖς αὐτῆς πλευρὰς Βορείαν, Δυτικὴν καὶ Νοτίαν ὑπὸ ναρθηκῶν (**εἰκ. 7**). Οἱ δύο πλάγιοι νάρθηκες Β καὶ Ν στεγάζονται ὑπὸ καμάρας ἀποτελουμένης ἐκ τετάρτου κυλίνδρου. Ἡ ἀψὶς τοῦ Ναοῦ ἀνοίγεται εἰς τὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου καὶ ἔξωθεν δὲν εἶναι διόλου ὄρατὴ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὸ Καθολικὸν τῆς Μ. Προδρόμου. Ἡ ἔξωτερικὴ τοῦ μνημείου τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἐξ ἀκανονίστιον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λίθων συνδεομένων ἐνιαχοῦ διὰ πλίνθων (**εἰκ. 8** ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι Β).

Ὀλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν κοσμεῖται ὑπὸ τοιχογραφιῶν εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν διατηρουμένων. Εἰς τὴν ἀψίδα, ὡς συνήθως, εἰκονίζεται ἡ Πλατυτέρα, ἡ Μετάληψις τῶν Ἀποστόλων καὶ Ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες. Εἰς τὴν καμάραν τοῦ κυρίου ναοῦ παρίσταται ὁ Παντοκράτωρ μετὰ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ἐπὶ δὲ τῶν τοίχων ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ εἰς δύο συνεχεῖς ζώνας, τῆς μιᾶς σκηνῆς συμπλεκομένης πρὸς τὴν ἄλλην χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τὸ σῆμηθες διαχωριστικὸν πλαίσιον (**εἰκ. 9** ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι Β). Τὴν καμάραν τοῦ νάρθηκος καταλαμβάνει παράστασις τοῦ Ἰησοῦ ἀγενείου

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγ. τεύχους σ. 53—62.

¹) Πρβ. περὶ τῆς Μονῆς *Λάμπρον* ἐν Ν. Ε. XI 1914 6 κ. ἐ. καὶ *Εὐαγγελίδην* αὐτόθι 316 κ. ἐ.

καὶ πτεροτοῦ ὡς «Μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου» (εἰκ. 10 ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι Γ'), εἰς δὲ τοὺς τοίχους εἰκονίζονται ἐντὸς τετραγώνων πλαισίων εἰς



Εἰκ. 7 Καθολικὸν Μονῆς Σπανοῦ.

νων / ἐπὶ ἔτους 5ων (6850 = 1342 μ. Χ.)

Ὁ Μιχαὴλ Φιλανθρωπινὸς φέρει μέγα σκιάδιον μετὰ ταινιῶν κρεμαμένων πρὸς τὰ κάτω καὶ μακρὰν φαιὴν γενευίδα.

2) † Ἐκοιμοίθη ὁ δοῦ(λος) τοῦ / Θεοῦ Γεώργιος ὁ Φιλανθρωπινὸς

*) Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν ἐπιγραφῶν δεῖκναι ὁ ἐπὶ τοῦ παρατιθεμένου σχεδίασματος (εἰκ. 13) ἀντίστοιχος ἀριθμὸς. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἐδημοσιεύθησαν οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἐνθ' ἀν., γρήσιν δὲ αὐτῶν ἔκαμε καὶ ὁ Ἀραβαντινὸς Χρονογράφος II 221 κ. ἑ.

δύο ζώνας οἱ 24 οἴκοι τοῦ Ἄκαθίστου καὶ μαρτύρια ἁγίων, τέλος δὲ σειρά ἁγίων ὀρθίων ἱσταμένων.

Κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ νάρθηκος ἐντὸς ἀβαθοῦς κόγχης εὐρίσκονται αἱ προσωπογραφίαι πέντε ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν γονυπετῶν πρὸ τοῦ Ἁγ. Νικολάου κρατοῦντος μακρὸν εἰλητάριον καὶ μεσιτεύοντος πρὸς τὸν ἄνω εἰκονιζόμενον ἐν προτομῇ Ἰησοῦν (εἰκ. 11 καὶ 12) ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι Δ'.

Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐπεξηγοῦσιν ἐπιγραφαὶ διὰ λευκοῦ χρώματος γεγραμμένα ἐπὶ τοῦ μέλανος ἐδάφους¹.

1) † Ἐκοιμοίθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Μιχαὴλ ὁ Φιλανθρωπινὸς καὶ μέγας οἰκονόμος ἔτι δὲ καὶ ὑποψήφιος τῆς ἀγιο(τάτης) μ(ητ)ρο(πόλεως) Ἰωαννίνων



Εικ. 10 Καθολικόν Μ. τοῦ Σπανοῦ. Τοιχογραφία καμάρας τοῦ Νάεθιχου. Ἰησοῦς «Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελος»



Εικ. 15. Καθολικόν Μ. τοῦ Σπανοῦ. Τοιχογραφία τοῦ Φιλοσόφου Ἀπολλωνίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008



Εικ. 11. Καθολικὸν Μ Σλανοῦ. Προσωπογραφίαι τῶν
Φιλανθρωπινῶν



Εικ. 12. Λεπτομέρεια τῆς εἰκόνης 11

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

καὶ προ/τασικρί(της) Ἰωαννή/των ἐπὶ ἔτει/ ῥωξε (6865 = 1357 μ. Χ.)

Ὁ Γεώργιος Φιλανθρωπινὸς παρίσταται μετὰ κοντοῦ καστανοῦ γενείου καὶ θραχίας κόμης, φέρει δὲ κωνικὸν πῖλον πρασίνου χρώματος μετὰ ἐρυθροῦ πλατέος γύρου καὶ βαθύ πορφυροῦν ἔνδυμα.

3) † Ἐκοιμοίθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ/μακάριος μοναχ(ος) ὁ φιλαν/θρωπινός ζιγ (7013 = 1505 μ. Χ.)

Ὁ Μακάριος εἰκονίζεται ὡς μοναχὸς μετὰ κουκουλίου.

4) † Ἐκοιμοίθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ νεόφυτος / ιερομόναχος / ὁ Φιλαν/θρωπινός / ἐπὶ ἔτει, ζμ (7040 = 1532 μ. Χ.)

Παρίστανεται ὁ Νεόφυτος καθ' ὁμοίαν πρὸς τὸν Μακάριον τρόπον.

5) † Ἐκοιμοίθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ μονεῖκης / ὁ φιλανθρωπινός κ[αι σα]κελάριος / Ἰωαννίνων ὁ διὰ τοῦ ἀγγελικοῦ σχή/ματος μετονομασθῆς μαρθέος/ζμβ (7042 = 1534 μ. Χ.)

Ὁ Ματθαῖος Φιλανθρωπινὸς εἰκονίζεται ἐπίσης ὡς μοναχὸς φέρων τὸ ἐπανοκαλύμανχον.

Ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου τέλος τοῦ Ἁγ. Νικολάου εὐρίσκεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ ἀπηλλαγμένη προφανῶν τιῶν ἀνορθογραφιῶν:

† Βασιλεῦ ἅγιε φι/λεύσπλαχτε, φιλό/ψυχε, ἐλεήμον καὶ/οἰκτίρμον κλει-
νον τὸ / οὔς σου καὶ ἐπάκουσον / καὶ ποιήσον ἔλεον διὰ / μεοητείας ἐμοῦ τοῦ
σοῦ δούλου / εἰς ὃν αὐτοὶ ἐκλιναν γό/ρυ πρὸς με μὴ παρί/δης τὴν δέησίν
μου ἔ/τι δὲ καὶ πάλιν ἐκτε/νήν ποιῶ πρὸς σὲ κ(ύρι)έ μου / καὶ ὑπὲρ τοῦ
ἐν ιερομονάχοις / Ἰωάσαφ τοῦ φι/λανθρωπινοῦ ὁμοῦ δὲ / καὶ μετὰ τῶν αὐτοῦ
φοιτητῶν / ὡς λα(μ)πρῶς ἐπ'μελῶς καὶ / καλλίστως ἐκόσμησαν / τὸν ἐμὸν
οἶκον διαφύλαξον αὐτοὺς ἀτιρώτους ἀπὸ τὰς / παγίδας τοῦ διαβόλου / ὁδὸς
αὐτοῖς τὸ ἔλεος σου ἐν τῇ ἡ/μέρᾳ τῆς κρίσεως ἔτι δὲ καὶ / ὑπὲρ τῶν δω-
ροῦντων Χριστια/νῶν ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ σῶσον / αὐτοὺς ἵνα καὶ ὑπὸ πάν-
των / δοξασθῇ τὸ πανάγιον ὄνομά σου τοῦ κ(ατ)ε(ός) καὶ τοῦ υἱοῦ / καὶ τοῦ
ἀγίου πνεύματος νῦν καὶ αἰεὶ / καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶ/νων ἀμήν: —

Εἰς τὸν Βόρειον Νόθηκα διασώζονται μορφαί τινες ἁγίων ὁλοσώ-
μων, εἰς τὸν Δυτικὸν εἰκονίζεται ἡ Ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ, τέλος εἰς
τὸν Νότιον αἱ τοιχογραφίαι λίαν κατεστραμμέναι παριστάνουσι τὴν Δέη-



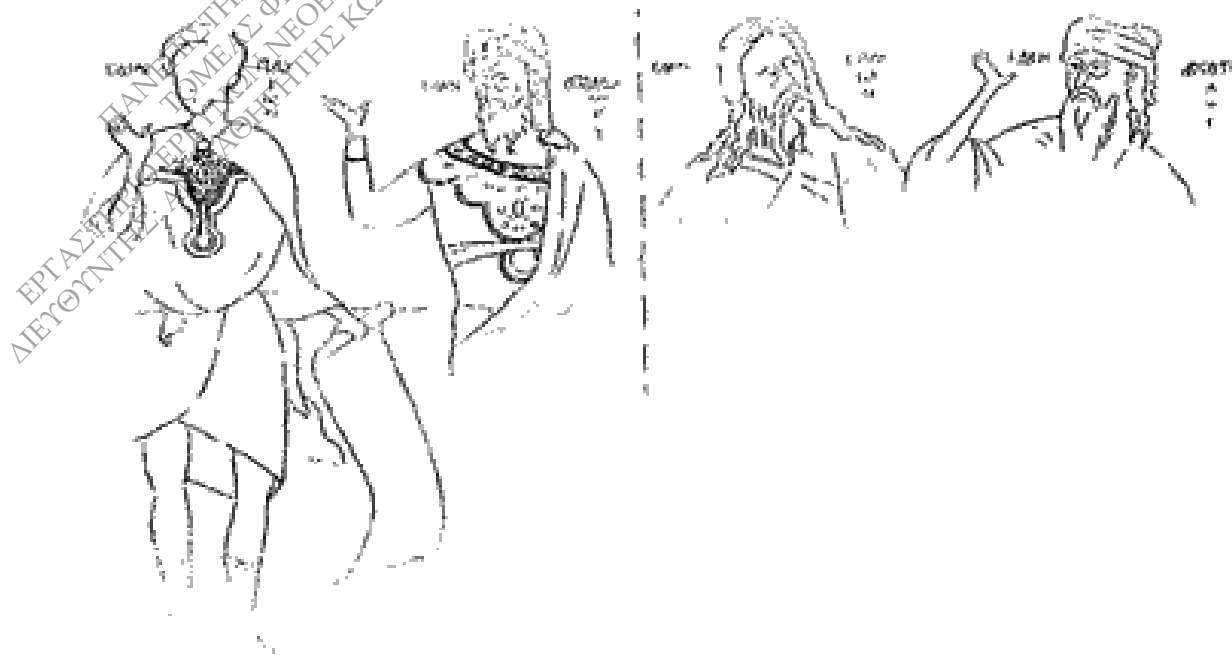
Εἰκ. 13 Προσωπογραφίαι τῶν Φιλαν-
θρωπινῶν ἐν τῇ Μ. Σπανοῦ Σχέδιον
δεικνύον τὴν θέσιν τῶν ἐπιγραφῶν.

σιν, Δευτέραν παρουσίαν, ὁλοσώμους μορφάς ἁγίων, προσέτι δὲ τὰς εἰκόνας ἑπτὰ φιλοσόφων.

Αἱ σπουδαιόταται αὐταὶ παραστάσεις εὐρίσκονται εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ Νάρθηκος, εἶναι δὲ δυστυχῶς λίαν κατεστραμμένα καὶ σχεδὸν μόνον τὰ περιγράμματα αὐτῶν διακρίνονται. (**Εἰκ. 14 καὶ 14α**)

Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εἰκονίζονται οἱ ἑξῆς φιλόσοφοι:

Ἑλλην Πλάτων. Νέος ἀγένειος φέρων βραχὺν χιτῶνα καὶ ἀνοσθεν τοῦ-



Εἰκ. 14 αὐθολικὸν Μ. Σπανοῦ. Τεχογραφίαι Φιλοσόφων.

του μανδύου. Κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς εἰλητάριον, ἐφ' οὗ διασώζονται τὰ ἑξῆς:

«Ὁ παλαιὸς νέος / καὶ νέος ἀρχαῖος ὁ πατήρ ἐν τῷ /γον....»

Ἑλλην Ἀπολλώνιος. Μεσηλιξ μὲ γένειον. Εἶναι ἐνδεδυμένος χιτῶνα ἔξωσμένον καὶ γλαμύδα, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς φέρει σαρίκιον (**εἰκ. 15** ἐν τῷ παρενθέτῳ πίν. Γ').

Ἑλλην Σόλων. Γέρων μὲ μακρὸν ἀτημέλητον γένειον καὶ κόμην πίπτουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει μικρὸν κάλυμμα ἐν εἴδει μανδύλιον.

Ἑλλην¹⁾ Ἀριστοτέλης. Μεσηλιξ μὲ μικρὸν γένειον καὶ κόμην πίπτουσαν μέχρι τῶν ὤμων. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει σαρίκιον.

Ἑλλην Πλούταρχος. Φέρει χιτῶνα καὶ γλαμύδα. Ἐχει γένειον μακρὸν χωριζόμενον εἰς δύο, ἡ δὲ κόμη του φθαίνει μέχρι τῶν ὤμων. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει ὁμοίως σαρίκιον.

¹⁾ Οὕτω ἀντὶ Ἑλλην.

Ἕλληνας Θεουκιδίδης ὁ φιλόσοφος. Γέροντα μὲν στοργαῖον κοντόν γενεῖον. φορεῖ χιτῶνα καὶ κρατεῖ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον, ἐφ' οὗ διασώζονται τὰ ἐξῆς: «Ὀὐκ ἐφικτὸν ἡμῖν / ὧ φιλόσοφοι / τοῖς / ἀμνήτοις τὰ θεῖα μυστή/ρια λέγειν ἢ φανερὰ παρα/θέσθαι πλὴν τὸν οἶκ... / εἰάτε μου ἢν μεν Θε(ε)δ(ε)ς... / νοε(ρ)ῶς; / / καὶ τούτου αἶρε(σ)αι / καὶ δόξαν ἐν' ὧ εἰ σὺ τοῖ / ...»

Ἕλληνας ὁ Χίλων. Γέροντα μὲν οὐδὲν γενεῖον φέρων χιτῶνα ἐξωσμένον.

Ἐπιγραφεῖ τῶν εἰκονηθέντων τούτων τῶν φιλοσόφων ἐπιγραφὴ ἀκερμαία



Εἰκ. 14α

Καθολικὸν Μ. Σπανοῦ. Τοιχογραφία Φιλοσόφων.

εὐτυχῶς διασωζομένη ἐξηγεῖ τὴν μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῶν ἁγίων παρουσίαν αὐτῶν:

« / Ἄνδρες / Ἕλλη-
ρες περὶ τῆς θείας
ἐναν(θρω)πίσεως Χ(ρι-
στο)ῦ τοῦ Θε(ο)ῦ ἡμῶν
καὶ περὶ τῶν Ζ' χρι-

σμῶν . . . Ἐπὶ φιλό-

σοφοὶ ἐν δόμῳ τινι // τῶν Ἀθηναίων πρὸς ἀλλήλους συνεδριάσαντες λόγον σοφώτατον καὶ ἀπόρητον κεκηνίκασι περὶ τῆς παρουσίας Χ(ριστοῦ) τοῦ Θε(ο)ῦ ἡμῶν Ἀπολλώνιος καὶ Σόλλων, Θεουκιδίδης, Πλάτων, Πλούταρχος, Ἀριστοτέλης, Χίλων».

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι οὐδεμία εἰκὼν φιλοσόφου καταστράφη, ὡς ὑπατέθη ἤδη¹⁾, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἦτο ἐπτά.

Τὸν χρόνον τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Καθολικοῦ, τὰς διαφόρους ἀνακαινίσεις καὶ τὴν διὰ τοιχογραφῶν διακόσμησιν αὐτοῦ διδάσκουσαι εἰς ἡμᾶς ἐπακριβῶς τρεῖς διανοθεῖσαι ἐπιγραφαί.

α) Ἐπιγραφεῖ τῆς θύρας τοῦ κυρίου Νικοῦ²⁾:

« + Ἀνεκαινίσθη ὁ θεῖος οἶκος καὶ πάνσεμπος ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις πα(τρ)ῶς ἡμῶν Νικολάου ἀρχιε/πισκόπου Μύρων τῆς Λικίας τοῦ θαυματουργοῦ διὰ σηνδρομῆς τε παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἱερέως κυροῦ / Μηχαῆλ καὶ οἰκονόμου τῆς ἁγιωτάτης Μ(ητ)ροπόλεως Ἰωαννίνων τοῦ Φιλανθρω-

¹⁾ Ὁ Τσιγαρᾶς ἐν Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ Ἀσσωπίου 1886 361 σημ. 1, ἐκ μετῆς ἰσως γράφον, ἀναφέρει, ὅτι μέγα μέρος τῶν τοιχογραφῶν τούτων καταστράφη. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς διασωζομένης ἐπιγραφῆς. Ἐπίσης ὁ αὐτὸς ἀνακριβῶς ἀναφέρει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν φιλοσόφων ἀναμνησθέντων τούτους πρὸς πατέρα τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν Τσιγαρᾶν οἱ εἰκονιζόμενοι εἶναι: Θεουκιδίδης, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Δημοσθένης, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Πλάτων, Βασίλειος ὁ Μέγας κλπ.

²⁾ Ἐδημοσιεύθη οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ Ἀντωνίου ἐνθ' ἄν.

πινού, ΣΩ (6800 = 1292 μ. Χ.) ἔτι δὲ μετὰ παρέλευσιν / χρόνων :: CM ::¹
ἀνεκαινώθη τὸ δεύτερον πάλιν οὗτος ὁ θεῖος) ταὺς διὰ τε θώλον τὸν ὄρο-
φον / καὶ ἀνησορήθη διὰ σινδρομῆς κόπου τε καὶ ἐξόδου ὑπὸ τοῦ ἐν ἱερο-
μονάχοις κυρῷ Ἰωάσαφ τοῦ Φιλανθρωπινοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν ἐπὶ
ἔτει Ζω Ν Ἰνδ(ικτιῶνος) α' (7050 = 1542 μ. Χ.)

β) Ὑπεράνω τῆς Νοτίας θύρας τοῦ Νάρθηκος (σημερινῆς εἰσόδου) ::
« † Ἀνηγέρθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι εἰλεξαριτικοὶ ἐκ βάθριον διὰ τε θό-
λων καὶ ἀνησορήθησαν διὰ σινδρομῆς κόπου τε καὶ ἐξόδου ὑπὸ τοῦ ἐν
ἱερο/μονάχοις κυρῷ Ἰωάσαφ τοῦ Φιλανθρωπινοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ φοιτη-
τῶν ἐπὶ ἔτει Ζω Ξ Η » (7068 = 1560 μ. Χ.)

Ὑπεράνω τῆς βορείας θύρας τοῦ Νάρθηκος πρὸς τὸν Βόρειον πλάγιον
νάρθηκα ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον νάρθηκα ὄψεως τοῦ τοίχου ::
« † Κατὰ τὴν παρούσαν ἡμέραν τοῦ ἐνεσιῶτος, μηνὸς Ἰουνίου ΚΓ' /
ἐτελειώθει ἐν...οιπ... ἐξάρτικι διὰ τῆς ζωγραφικοῖς / ἐπιστῆμης / σ... /
ἔρ... / σια... »

Ἄν ὁ Ἰωάσαφ Φιλανθρωπινὸς συντάσων ἐν ἔτει 1542 τὴν ἐπιγρα-
φὴν α' εἶχεν ὑπ' ὄψει του, πράγμα ὅπερ θεωρῶ πολὺ πιθανόν, παλαιω-
τέραν ἐκεῖ ὑπάρχουσαν ἐπιγραφὴν ἢ σημείωμά τι τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς,
ἴσως αὐτοῦ τοῦ περιφήμου «Κουβαρά»², τότε πρέπει νὰ θεωρήσωμεν
ἀσφαλῆ τὴν εἶδησιν, ὅτι ὁ ἀρχικὸς Ναὸς ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Φιλαν-
θρωπινοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1292. Τὸ ἀρχικὸν τοῦτο κτίσμα (σημειούμενον
ἐν τοῖς σχεδίοις τῆς εἰκ. 7 διὰ μέλανος χρώματος) ἦτο ἀπλὴ βασιλικὴ μο-
νόκλιτος μετὰ νάρθηκος.

Κατὰ τὸ ἔτος 1542 ὁ Ἰωάσαφ Φιλανθρωπινὸς προσέβη εἰς ἀνακαινί-
σιν τοῦ Ναοῦ, συνισταμένην κυρίως εἰς τὴν ὑψωσιν τῆς στέγης καὶ τὴν
κατασκευὴν νέας καμάρας. Τοῦτο, πλὴν τῆς ρητῆς μνημῆς τῆς ἐπιγραφῆς
α' (... διὰ τε θώλον τὸν ὄροφον ...) δεικνύει εἰς ἡμᾶς σαφῶς ἡ ἐξωτερικὴ
ὄψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 8) ὅπου εἶναι ἀρκοῦντως εὐδιάκριτα τὰ
ἴχνη τῆς παλαιᾶς στέγης³.

Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος 1542 ἐγένοντο καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ κυρίου
ναοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ νάρθηκος.

Δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἀργότερον, κατὰ τὸ 1560, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς
ἐπιγραφῆς β', ὁ αὐτὸς Ἰωάσαφ Φιλανθρωπινὸς ἀνεγείρει τοὺς τρεῖς νάρ-

¹) Ἐγρᾶφη ὑπὸ τοῦ ζωγράφου ἴσως κατὰ λάθος ἀντὶ CN (250).

²) Ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ Δ. Ἐδαγγελίδου ἐν Ν. Ε. XI 316

³) Βλ. περὶ τούτου Δάμπρον ἐνθ' ἀν. 7 κ. ε.

⁴) Ἐν τοῖς σχεδίοις τῆς εἰκ. 8 ἡ ἐπισκευὴ αὕτη σημειοῦται διὰ διζευκόμενων λευ-
κῶν γραμμῶν ἐντὸς τοῦ μέλανος χρώματος.

θηκας τοῖς περιβάλλοντας τὸ παλαιὸν κτίσμα κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, βορραίαν, δυτικὴν καὶ νοτίαν. Τότε γίνεται καὶ ἡ διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησις αὐτῶν. Τέλος πολὺ ἀργότερον εἰς ἐποχὴν, ἣν δὲν δυνάμεθα ἐπιχειρῶς νὰ ὀρίσωμεν, κτίζεται τὸ μικρὸν πρόφυλον τῆς νοτίας πλευρᾶς δι' οὗ εἰσέρχεται τις σήμερον εἰς τὸν Ναόν.

Καὶ αὐτὴ μὲν εἶναι ἡ οἰκοδομικὴ ἱστορία τοῦ μνημείου. Ἰδωμεν νῦν ποῖα ἢ σημασίαι ταν.

Τὸ ἀρχικὸν κτίσμα τοῦ 1292, ὁ πυρὴν τοῦ ὅλου συμπλέγματος, παρουσιάζει καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ 1542 τὸ ἀπλούστερον οἰκοδομικὸν σχῆμα μικρῆς μονοκλίτου θολοσκεπάστου βασιλικῆς μετὰ νάρθηκος.

Περαιότερον ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1560 προσθήκη τῶν τριῶν νάρθηκων. Ἡ ἰδέα τοῦ Ἰωάννου Φιλανθρωπικοῦ νὰ περιβάλη διὰ νάρθηκων κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς τὸ παλαιὸν κτίσμα δὲν ἦτο νέα. Ἡ μορφή μάλιστα ἦν οὗτοι ἔχουσιν εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημείον εἶναι ἡ τελευταία ἐξέλιξις τύπου πολὺ παλαιότερου, τοῦ ὁποίου παραδείγματα πολυάριθμα διασώζονται ἀνὰ τὸ μακεδονικὸν καὶ ἠπειρωτικὸν ἔδαφος.

Ἡ καθαρὰ μορφή τοῦ τύπου τούτου εἶναι στοὰ ἐν εἴδει ὑποστέγου σφαιροειδέσσης ἐπὶ κωνίων ἢ ξολίνων στύλων καὶ περιβάλλουσα τὸ οἰκοδόμημα ¹.

Εἰς τὸ ἡμέτερον οἰκοδόμημα ἡ κωνοστοιχία αὕτη ἔχει ἀντικατασταθῆ ἐπὶ συνεχοῦς τοίχου, ἡ δὲ ἐλευθέρη κυκλοφορία μεταξὺ τῶν τριῶν τοίτων νάρθηκων ἔχει διακοπὴν ὑπὸ δύο διαμερισμάτων κατὰ τὴν ΒΛ καὶ ΝΛ γωνίαν, γενομένων ἴσως ἕνεκεν ὀρισμένης ἀνάγκης, πιθανῶς ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς σκευοφυλάκια ἢ κρυψῶνες.

Τῆς μορφῆς δὲ ταύτης τῶν νάρθηκων τῶν ἀποτελουμένων ἐπὶ συνεχοῦς τοίχου παραδείγματα ὑπάρχουσι πολλά, ἰδίᾳ ἐν Μακεδονίᾳ. Εἰς πολλὰ μάλιστα μνημεία τὴν παλαιότεραν ἀνοικτὴν στοὰν ἀντικατέστησεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας συνεχὴς τοίχος, ὅπως εἰς τὸν Ἁγ. Νικολαῖον τὸν Ὀρφανὸν ² καὶ τὸν Ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας ³.

Ἄξιος ἐπίσης προσοχῆς εἶναι ἐν τῷ ὑπὸ μελέτην οἰκοδομήματι καὶ ὁ τρόπος τῆς διὰ τετρατοκελίνδρον στεγῆσεως τοῦ Β καὶ Ν Νάρθηκος. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς στεγῆσεως εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπαντᾷ πολὺ συχνά.

¹) Βλ. Millet *L'École grecque dans l'architecture byzantine*. Paris 1914, 131 κ. ε. Παρ. καὶ Ὁρλάνδου Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀγρῆς ἐν Α. Δ. V 1919, 44.

²) Κάτοφρις παρὰ *Kondakov* Μακεδονία Πετρούπολις 1919 (ρωσ.) 130 εἰκ. 70.

³) Κάτοφρις παρὰ *Kondakov* ἐνθ' ἀν. 163 εἰκ. 102.

ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ μοναδικὸν ἐνταῦθα, διότι καὶ ἄλλα παραδείγματα ὑπάρχουσιν, ἐν δὲ μάλιστα καὶ ἐν Ἡπείρῳ.¹

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησιν δέον νὰ σημειωθῇ ἡ στενὴ σχέσηις ἢ συνδέουσα τὰς τοιχογραφίας ταύτας πρὸς τὸν τεχνικὸν ἐπινοήσαντα τρόπον τὸν ἀναπτύχθηκα ἰδίᾳ ἐν Ἄγ. Ὅρει κατὰ τοὺς μετὰ τὴν αἰώσιν χρόνους καὶ ὅστις ἐκεῖθεν διαδόθη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Πάντως μεταξὺ τῶν ἀγιορειτικῶν καὶ τῶν ἡπειρωτικῶν τοιχογραφιῶν ἐπιόχῃ πολλῇ τεχνικῇ συγγένειᾳ προσεχομένη πιθανότατα ἐκ τῆς στενῆς πρὸς τὸ Ἄγιον Ὅρος ἐπικοινωνίας.

Ἡ διάταξις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίου ναοῦ κατὰ ζώνας συνεχεῖς, ὅπου, ὡς εἶδομεν, αἱ σκηναὶ περιπλέκονται ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην, σχετίζονται πρὸς τὴν τοιχογραφίαν ταύταν πρὸς τὰ μακεδονικὰ μνημεία καὶ πρὸς παλαιότερά τινα ἀγιορειτικά, ὡς τὸ Πρωτότατον².

Ἐξ ὅλης τῆς διὰ τοιχογραφιῶν διακοσμήσεως ταύτης τοῦ περὶ αὐτὸ ὁ λόγος Νισοῦ δύο κυρίως εἶναι τὰ ἐξέχοντα σημεῖα: ἀφ' ἑνὸς αἱ προσωπογραφίαι τῶν Φιλανθρωπινῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ εἰκόνες τῶν Φιλοσόφων.

Ἡ ἐντὸς τῆς ἀββατοῦς κόγχης ἀπεικόνισις τῶν πέντε Φιλανθρωπινῶν δεικνύει ἴσως, ὅτι πρὸ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ διαπέδου εὑρίσκεται πιθανῶς ὁ τάφος αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦδύνατο νὰ ἐξακριβωθῇ διὰ μικρῆς σκαρικῆς ἐρευνῆς, ἣν δὲν εἶχον τὸν καιρὸν νὰ κάμω, ἀλλὰ ἐλπίζω νὰ γίνῃ ἀργότερον. Τὴν εἰκασίαν ταύτην καθιστῶσι πιθανὴν πλείστα ὅσα ἀνάλογα παραδείγματα τόσον ἐν Μυστρᾷ (Πανταίνισσα, Ἀφεντικῷ, Ἄγ. Θεόδωροι, Ἄγ. Ἰωάννης) ὅσον καὶ ἀλλεχοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πιστότητα τῶν προσωπογραφιῶν ταύτων δὲν δυνάμεθα νὰ ἤμεθα ἀπολύτως περὶ αὐτῆς βέβαιοι δεδομένον ὅτι αὐταὶ ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1560 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Φιλανθρωπinoῦ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς εὑρισκομένης ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου τοῦ Ἄγ. Νικολάου (βλ. ἀνωτ. σ. 135). Πάντως ὅμως εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ κατασκευάσας αὐτὰς ζωγράφος νὰ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παλαιότερας προσωπογραφίας αὐτῶν εὑρισκομένας πιθανῶς ἐπὶ τῆς ἰδίας ἀββατοῦς κόγχης.

Λεπτομερῆς ἐξέτασις τῶν ἀφορώντων τὰς εἰκόνας τῶν ἐπιτὰ Φιλοσόφων θὰ ἦγεν ἡμῶς πολὺ μακρὴν. Προκειμένου δὲ ν' ἀσχοληθῶμεν προσεχῶς εἰς εἰδικὴν περὶ τοῦ θέματος τούτου μελέτην ἐπὶ τῇ βίβλῳ καὶ νέον ἀνεκδό-

¹) Περὶ Ὁρλάνδου Λί Βλαχέρου τῆς Ἡλείας ἐν ΑΕ 1923 14 καὶ τὰ ἐκεῖ παρατιθέμενα παραδείγματα. Ὁ κ. Ὁρλάνδος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοι ἀνακοινώσῃ, ὅτι καὶ οἱ ἐν Λιγουριῷ Νεοὶ τῆς Κοιμήσεως καὶ Ἄγ. Μαρίνης φέρουσι τοιαύτας κινήσας ἀποτελουμένας ἐκ τετρατοκυλίνδρων.

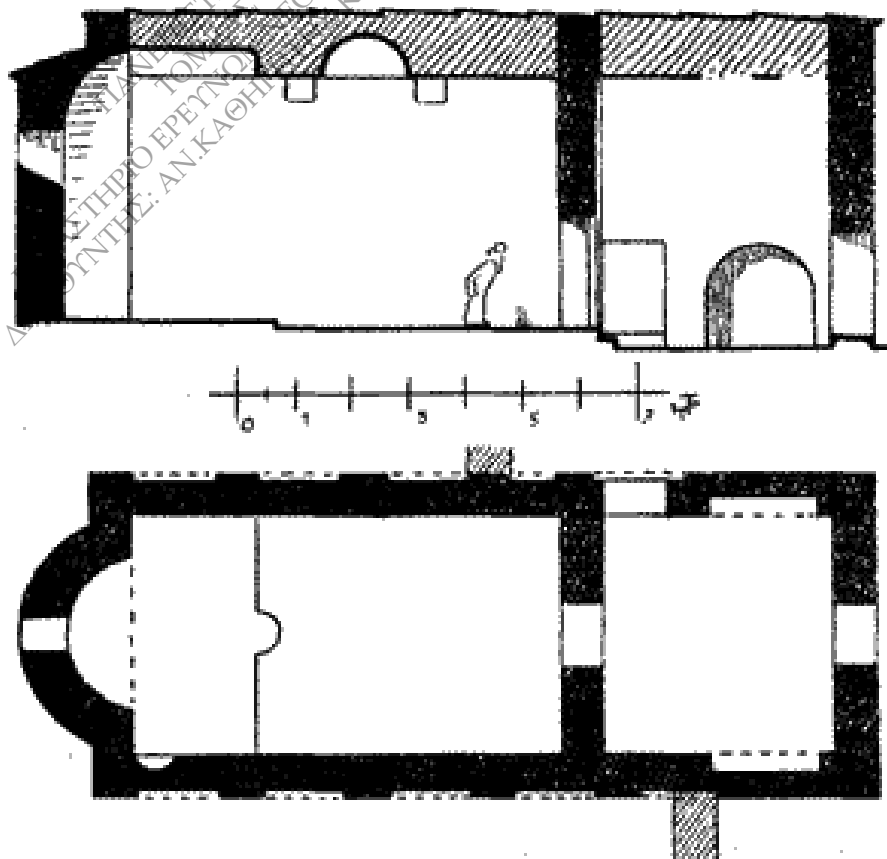
²) Περὶ τῆς διατάξεως ταύτης πρὶν Millet Recherches sur l'Iconographie de l'Evangile Paris 1916 633 κ. ε.

του ὑλικοῦ παραπέμπομεν εἰς τὰς σχετικὰς προεργασίας τοῦ Βέη καὶ Grecu ¹.

Μονὴ Ἁγίου Νικολάου Ντίλιου

Ἡ μικρὰ αὐτὴ Μονὴ κείται ἀνατολικῶς τῆς Μονῆς τοῦ Σπανοῦ καὶ ἐγγὺς αὐτῆς ².

Τὸ Καθολικὸν αὐτῆς εἶναι μικρὴ βασιλικὴ μονόκλιτος μετὰ νάρθηκος



Εἰκ. 16 Καθολικὸν Μονῆς Ντίλιου.

φέρουσα ἀψίδα ἡμικυκλικὴν ἔξωθεν. (εἰκ. 16)

Τὸ ἔξωτερικόν τοῦ Ναοῦ ἀντιθέτως πρὸς πάντα τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς νησίδος, παρουσιάζει τοιχοδομίαν διὰ πλίνθιον ἐναλλασσομένων κανονικῶς πρὸς λίθους, ἐνῶ ζώνη ἐκ πλίνθιον σχηματιζόντων τριγωνα κοσμεῖ τὴν ἀψίδα.

Κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς ἔξωτερικῶς φέρει σειρὰν τυφλῶν τόξων κοσμομένων ἀνοδιὰ πλίνθιον (εἰκ. 17 ἐν τῷ παρενθέντῳ πλν. Ε').

Ἡ παλαιὰ στέγη τοῦ ναοῦ καταπεσοῦσα ἔχει σήμερον ἀντικατασταθῆ δι' ἐπιπέδου ξυλίνης ὀροφῆς (ταβανιοῦ), εἶναι ὁμῶς πολὺ πιθανόν, ὅτι ἀρχικῶς τὸ μνημεῖον ἔστεγάζετο διὰ καμάρας, ὡς δεικνύουσιν ἴχνη τινὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

Τὸ μνημεῖον διασώζει σχεδὸν ἀκεραίαν τὴν διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησιν αὐτοῦ.

Τὴν ἀψίδα ἀντὶ τῆς συνήθους παραστάσεως τῆς Παναγίας ὡς Πλατυ-

¹) N. Bees Darstellungen altheidnischer Denker und Autoren in der Kirchenmalerei der Griechen. Ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher IV 1923 107 κ. ἑ. V Grecu Darstellungen altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes. Bulletin de l'Academie Roumaine Section Historique XI 1924.

²) Περὶ τῆς Μονῆς ταύτης βλ. καὶ Εὐαγγελίδην ἐνθ' ἀν. XI 317 κ. ἑ.

τέρας καταλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς ὡς «Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος», εἰς δὲ τοὺς τέσσαρας τοίχους τοῦ κυρίου ναοῦ ἐξαπλοῦται εἰς δύο ζώνας ὁλόκληρος ἡ εὐαγγελικὴ ἱστορία.

Ὡς δείγμα τῆς σειρᾶς ταύτης παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν σκηνὴν τοῦ Ἰουδα ἐπιστρέφοντος τὰ ἀργύρια καὶ ἀπαγορευομένου, ἐνῶ κάτωθεν αὐτοῦ εἰκονίζεται ἐντὸς πηλαιοῦ ὁ Ἄδης (εἰκ. 18 ἐν τῷ παρενθ. πίνακι Ε').

Κάτω τῶν δύο ταύτων ζωνῶν εἰκονίζονται ὁλόσωμοι μορφαὶ ἁγίων. Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ νόρθου καταλαμβάνουσι σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ὡς καὶ ἡ Δευτέρα παρουσία. Εἰς τὸ κάτω τέλος μέρη τῶν τοίχων ἐδρῖσκονται εἰκόνες ὁλόσωμοι ἁγίων. (εἰκ. 19 ἐν τῷ παρενθέντῳ πίν. Ε')

Τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τῶν τοιχογραφιῶν τούτων μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς εὐρισκομένης ὑπεράνω τῆς ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου τοῦ Νόρθου εἰσόδου. Αὕτη, ὡς παρατήρησαν καὶ οἱ προηγούμενοι αὐτῆς ἐκδόται, εἶναι ἕμμετρος, ἔχει δὲ πάθη εἰς τινὰ σημεῖα βλάβης τινος. Αἱ ὀλίγαι ὅμως ἐκπεσοῦσαι λέξεις δύνανται νὰ συμπληρωθῶσιν ἐπὶ τῇ βάσει παλαιοῦ αὐτῆς ἀντιγράφου, ὅχι καθ' ὅλα ἀκριβοῦς, εὐρισκομένου ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν παραφύλλων ἑνὸς τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Μονῆς.

Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφή ἔχει οὕτω :¹

« † Οὗτος δὲ πάνσοπος ναὸς παμμάκαρος Μυρέων
 ἁγίου Νικολάου τοῦ κλεινοῦ ἀρχιερέων
 ἐξωγραφῆθαι [εὐ]κλειῶς, στιλπνῆς | ἐπιστημόντως
 παρ' ἱερῶν διοῖν ἀνδρῶν ἢ ἔξοδος καὶ κόπος
 ὀσσιπιάτου Νήφωνος καὶ κυροῦ Σωφρονίου
 τοῦ μνημονεύεσθαι ἀεὶ [καὶ] / ροῦ πολυχροτίου
 ἄμα δὲ καὶ ἡ ἐκλεκτὴ συν ταύτοις συνοδία
 Ἰν[α] ἔχουσιν εἰς τὸν ἅγιον ψυχικ[ήν] εὐδίαν
 Ἐπ' ἔτους μέγα τρέχοντος | χίλια ἐν ἑπτάκις
 μετὰ καὶ πρώτῳ γε μικροῦ συν τοῖς πεντηκοντάκις
 ΖΝΑ ἀρχιερατεύοντος..... » (7051=1543 μ.Χ.)

Ἄλλὰ τὸ οἰκοδόμημα εἶναι πολὺ παλαιότερον.

Ὁ Μ. Πρωτοσύγγελος Ἀθηναγόρας κατώρθωσε νὰ ταυτίσῃ τὴν Μονὴν ταύτην τοῦ Ντίλου πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Στρατηγοπούλου, ὅπου ἐπὶ τῶν

¹) Ταύτην ἐξέδωκαν μετὰ τινὰς μικρὰς διαφορὰς ὁ Εὐαγγελίδης ἐνθ' ἀν. 317 κ. εἰς. καὶ ὁ Μ. Πρωτοσύγγελος Ἀθηναγόρας ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας VIII 1933 563.

χρόνων τῶν Λεσποτῶν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἶχεν ἰδρυθῆ περίφημος σχολή¹.

Νομίζω ὅμως ὅτι καὶ τοῦ 13ου αἰῶνος παλαιότερος εἶναι ὁ ναΐσκος. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ μορφή μετὰ τὴν διὰ πλίνθων καὶ λίθων τοιχοδομίαν καὶ τὰ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τυφλὰ τόξα παρουσιάζει πολλὴν συγγένειαν πρὸς τὸν μικρὸν ναΐσκον τοῦ Νεκροταφείου τῆς Μονῆς Βατοκόβου ἐν Βουλγαρίᾳ, ἀνεγερθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Μονῆς Πακουριανοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1088².

Ἐπίσης ἢ διὰ κεράμων διακόσμησις αὐτοῦ ὁμοιάζει ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γερμανοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Γέρμαν παρὰ τὴν Πρέσπαν ἀνεγερθέντος κατὰ τὸ ἔτος 1006³ καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν ὁμάδα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καστοριάς ἀνεγερθεισῶν, ὡς πιστεύεται τουλάχιστον, κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον⁴.

Κατὰ ταῦτα τὸ ναΐδιον τῆς Μονῆς τοῦ Ντύλων θὰ ἠδύνατο μετὰ πολλῆς πιθανότητος ν' ἀναχθῆ εἰς τὸν 11ον αἰῶνα καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐν ἐκ ἀρχαιοτέρων μνημείων τῶν διασσοζομένων ἐπὶ τῆς νησίδος.

Τοῦτο ἄλλως διαφέρει καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ναΐσκους τῆς νήσου καὶ φαίνεται, ὅτι πράγματι εἶναι τὸ παλαιότερον, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερον τόσον διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του ὅσον καὶ διὰ τὰς καλυπτούσας τὸ ἐσωτερικόν του τοιχογραφίας.

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης, ἀλλὰ καὶ εἰκονογραφικῶν λεπτομερειῶν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς αἱ καλλίτεραι καὶ σπουδαιότεραι πασῶν τῶν ἐν τῇ νησίδι εὑρισκομένων. Διὰ τοὺς λόγους τούτους θέλομεν ἀφιερῶσαι εἰς αὐτὰς εἰδικὴν μελέτην.

Μονὴ Ἐλεούσης

Ἡ Μονὴ αὕτη κειμένη νοτιώτερον τῆς τοῦ Ντύλιου ἐτιμᾶτο ἄλλοτε ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπιλεγομένη τῶν Γκιουμάτων⁵.

Ἡ μετονομασία τῆς εἰς Μονὴν τῆς Ἐλεούσης ὀφείλεται κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ἐλεούσης τὴν ἀποκειμένην ἤδη ἐν τῷ Νάρθηκι τοῦ Καθολικοῦ. Ἡ εἰκὼν αὕτη εὑρίσκετο πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν

¹) *M. Πρωτοσύγγελος Ἀθηναγόρας* ἐνθ' ἄν 557 κ. ἐ.

²) *Ιωαννον ἐν Δελτίῳ τῆς Βουλγαρικῆς Ἀρχαιολογ. Ἐταιρίας* II 1911 212 κ. ἐκ. *Gradar* ἐν Δελτίῳ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου I 1921—2 106 κ. ἐ.

³) Εἰκὼν τοῦ μνημείου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς αὐτοῦ παρὰ *Ιωαννον ἐν Δελτίῳ τῆς Βουλγαρ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρίας* I 1910 58 εἰκ 2.

⁴) Περὶ *Millet L' Ecole grecque* 22 κ. ἐ., 253 κ. ἐ.

⁵) Βλ. περὶ τῆς Μονῆς καὶ *Δάμπρον Ν. Ε.* ἐνθ' ἄν. 15 κ. ἐ.

Τούρκων ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκκλησίαν τῆς Αγ. Παρασκευῆς περισωθεῖσα μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτης εἰς Τζαμίον Ναματζιζὰχ παρὰ τινι μοναχῇ Παρθενίᾳ, ἣτις καὶ διετάχθη ὑπὸ τῆς Παναγίας νὰ μεταφέρῃ τὴν ἐν λόγῳ εἰκόνα εἰς τὴν Μονὴν ἧπου σήμερον εὐρίσκεται. Τὸ κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναγράφει ἐπιγραφή κεχαραγμένη ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως τῆς εἰκόνης τῆς Ἐλευσίης γενομένης κατὰ τὸ ἔτος 1769 καὶ ἔχουσα οὕτως:

«† Εὐρηται αὖτις ἡ εἰκὼν ἡ ἐν τῇ Παρασκευῇ οἶσα / νῦν δὲ ἀναμαιζιάχ
διὰ τὰς ἡμῶν ἁμαρτίας ὑπὸ / τίνος μοναχῆς καὶ διαποκαλύψεως ἐδόθη
μα / ξίμοι τινὶ ἱερομονάχῳ πέραν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου νικολάου τῶν κρο-
μάτων ἐπιλεγομένη τε/θῆναι. Ἦς τὰ θαύματα καὶ οἱ ἀγαθηνοὶ κηρύττουσι
ἀσυμῶθι δὲ τανῦν τῇ μεν ἐπιμελείᾳ / καὶ συνδρομῇ τοῦ τῆς αὐτῆς καθη-
γουμένου μονῆς / κυρίου χραιοφόρου ἱερομονάχου τῇ δὲ τέχνῃ καὶ / κατα-
σκευῇ διαμαντῇ ἱερέως καλοσῖτου 1769. / Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ κον-
σταντίνου Ἑλένης καὶ τῶν τέκνων καὶ γονέων αὐτῶν. Ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ
αἰφθ' .».

Ὁ Ναὸς τῆς Μονῆς εἶναι βασιλικὴ μονόκλιτος μετὰ νάρθηκος στεγα-
ζομένη διὰ καμάρας καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πανομοιότυπον τοῦ Κα-
θολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Σπανοῦ (εἰκ. 7) ἀφαιρουμένων μόνον τῶν κατὰ
τὰς τρεῖς πλευρὰς ναρθηκῶν, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα.

Ἐπίσης ἡ ἀψίς, ὅπως καὶ ἐκεῖ, ἀνοίγεται εἰς τὸ πᾶχος τοῦ ἀνατολικοῦ
τοιχοῦ μὴ ἐξέχουσα πρὸς τὰ ἔξω.

Τὸ ἐσωτερικὸν ὁλόκληρον εἶναι κεκαλιμμένον διὰ μετρίων τοιχογρα-
φιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔνεκα τῆς ὑγρασίας ἔχουσιν ἀλλοιωθῆ εἰς τοιοῦτον σημεῖον
ὥστε ἐλάχιστα πλέον εἶναι ὄραταί.

Πότε ἐκτίσθη ὁ ναὸς οὗτος δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Ἡ
χρονολογία 1748 ἡ κεχαραγμένη ἐπὶ πλακῶς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἱεροῦ σχε-
τίζεται πιθανότατα πρὸς ἐπισκευὴν τινα.

Μεγάλαι μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ κτίσιμα, ὡς καὶ ἡ διὰ τοιχογραφιῶν δια-
κόσμησις αὐτοῦ ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1759, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς

1) Ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ *Δάμπρου* ἐνθ' ἀν. 16, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν
παράδοσιν. Εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις ἐκδιδουμένην ἐφημερίδα «Πειρος» (ἀριθ. 1937,96
17 Ὀκτωβρίου 1924) ὁ Μ. Πρωτοσύγγελος Ἀθηναγόρας ἐδημοσίευσε σημεῖωμα ἐν
Ψαλτηρίου τῆς Μ. Ἀγ. Παντελεήμονος ἔχον οὕτω :

«1584 εὐρέθη ἡ ἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ἐλευσία εἰς τὸ κάσιτρο καὶ μία καλογραφαία Παρ-
θενία μοναχῇ ἧπου ἐκάθητο εἰς τὸ καμπαναρίῳ τοῦ κάσιτρον ἡ ὅσια μετὰ ἐπιμελείας ἐπάσθη
ἀπὸ τὴν μονὴν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ὅταν ἔκαμαν ἡ ἀγαθὴ τὴν ἐκκλησίαν Ναματζιζαχ
καὶ ἡ ρηθείσα Παρθενία ἐφωτίσθη δι' ἀποκαλύψεως να τὴν ἀφιερώσῃ εἰς τὸ νησί εἰς τὴν
μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐπονομαζομένην γκουμάτων».

εὐρισκομένης ἐν τῷ Νάρθηκι ὑπερίνω τῆς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου εἰσόδου: ¹

«Ὑ Γίνωσκε ὃ ἀναγνώστα, ὅτι ὁ νάρθηξ οὗτος ἐκτίσθη μὲν πρότερον μετὰ τῆς περιοχῆς καὶ τῶν λοιπῶν τῶν οἰκίσκων ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας τοῦ δοῦ/δύμου καὶ ἐν πνευματικῶς πατριάρχου καὶ Γερασίμου ἀρχιεπισκόπου τοῦ παν/ιερωσιτάου κυρίου Γρηγορίου τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορήθη δὲ ὁ αὐτὸς νάρθηξ διὰ δαπάνης τινῶν φιλοθέων χορηγιῶν ἐκ τῆς μονῆς ἡγουμενεύοντος τότε τοῦ ἐν ἱερομ(ονάχου) / κυρίου Χριστοφόρου καὶ διὰ ἐδουχοριᾶν τῆς ἐκκλησίας ἐκηρυκίσθη ἡ μέση καμάρα τῆς / ἐκκλησίας ἧς ἦν πλησίον τοῦ δεσποτικοῦ θρόνου ὡς ὁρᾶς δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν δώδεκα / πατριαρχῶν ἀλλ' εὖ καὶ ἡ ἁγία τραπέζα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ βήματος κατέστη πρότερον ἢ (;) / οὐσα προσκεκολλημένη τῷ τοίχῳ ταῦτα δὲ ἐτελειώθησαν ἐπιστάσει τοῦ ταπεινοῦ / Δουσιθέου ἀρχιδιακόνου τοῦ ρηθέντος μ(ητ)ροπολίτου καὶ ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς ἐν ἔτει ἀπὸ θεογονίας μηνῶ / διὰ χειρὸς Ἀναστασίου ἐκ κόμης Καπεσώβου / ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ κ.ζ».

Ἐκατέρωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εὐρίσκονται αἱ προσωπογραφίαι δύο μοναχῶν συνοδευόμεναι ὑπὸ ἐπιγραφῶν ².

Παρὰ τὸν πρὸς ἀριστερά:

«Δουθέος / οὗτος μετὰ τοῦ λιψάνου / τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου εἰς διαφόρους / τόπους καὶ πόλεις ἀπελθὼν / συνήθροισε τὰ τῆς οἰκοδομῆς χρήματα καταλύσας τὸ ζῆν **Ξ** σφφ: » ³.

Παρὰ τὸν πρὸς δεξιὰ:

«Ὁ δὲ Γεράσιμος / ἐκεῖσε ἀπελθὼν / καὶ τὰ συναχθέν/τα / χρήματα παρα[λα] / βῶν καὶ καλῶς / ταῦτα οἰκονομή/σας ἔκτισε τὰς ὀρωμένας οἰκοδομάς: —»

Ἐν τῇ Μονῇ διασώζεται καὶ ἡ ἀπανταχοῦσα, ἣν εἶχε παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Δουθέος πρὸς συνέλογην ἑλεῶν ⁴.

Ἐν τῷ Ναῶ ἀπόκεινται πλεῖστα φορητὰ εἰκόνες, ὧν τινες καλλίστης τέχνης. Μεταξὺ τούτων ἀξιολογώτεραι εἶναι ἡ τῆς Παναγίας Ἐλεούσης καὶ μία τοῦ γνωστοῦ ζωγράφου τοῦ 17ου αἰῶνος Θεοδώρου Πουλάκη τοῦ Κομητός. Ἡ τελευταία αὕτη παριστᾷ τὴν Δεύτεραν Παρουσίαν εἰς μεγάλην πολυπρόσωπον σύνθεσιν, ἔχει δὲ καὶ τὴν πρόσθετον σπουδαιότητα ὅτι ὁ τεχνίτης ἀναγράφει μετὰ τῶν σχετικῶν παραπομπῶν τὰ ἐκ τῆς Παλαιᾶς

¹) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Λάμπρου ἐνθ' ἀν. 21.

²) Ἐδημοσιεύθησαν μοίως ὑπὸ Λάμπρου ἐνθ' ἀν. 21.

³) Τὰς δύο δυσχωμβλήτους ταύτας λέξεις, ὡς παρέχουμεν ἐν πανομοιότιπῳ, ὁ Λάμπρος εἶχεν ἀναγνώσει «ἐν τῇ περιοδείᾳ». Νομίζω ὅτι μᾶλλον ἀναφέρεται ἐνταῦθα ἡ πόλις εἰς ἣν ἀπεβίωσεν ὁ Δουθέος

⁴) Αὕτη ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Λάμπρου ἐνθ' ἀν. 21 κ. ε.

καὶ Καινῆς Διαθήκης χωρία, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὰς διὰ τὴν σύνθεσίν του. Τὰ χωρία εἰς ἃ κυρίως παραπέμπει εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἐκ τῆς Π. Δ. Ἡσαίου ΚΣ', ΛΛ', Ἰεζεκιὴλ ΛΖ', Δανιὴλ Ζ', Ἰοὴλ Β', Ψαλμοὶ ΡΑ', ΡΓ'. Ἐκ τῆς Κ. Δ. Ματθαίου Ε', ΚΑ', Πρὸς Κολλοσσαίους Γ', Πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α', Δ', Ἀποκάλυψος Κ'.

Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ.

Ὁ ναῖκος οὗτος, ἀποτελοῦν ἴσως ποτὲ τὸ Καθολικὸν μικρὸς Μονῆς εἶναι μικρὰ βασιλικὴ ὁμοίᾳ πρὸς τὴν τοῦ Ἁγ. Νικολάου Ντίλιου ὡς παρατήρησεν ἤδη καὶ ὁ κ. Εὐαγγελίδης (ἐνθ' ἂν.). Ἡ στέγη αὐτοῦ ἔχει μεταβληθῆ, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ τοῦ μνημείου ἐπάλειψις δι' ἀσθρέστον ἔχει ἐντελῶς μεταβάλλει τὴν ὄψιν αὐτοῦ.

Περὶ τῆς **Μονῆς τοῦ Σωτήρος** δὲν δύναται νὰ γίνῃ πλέον λόγος ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως, διότι ὁ ναὸς αὐτῆς προσηλθὲς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τὸ 1822 ἀνεκαινίσθη ἐκ βάθρων κατὰ τὸ ἔτος 1851¹.

Ἐπίσης καὶ αἱ δύο ἄλλαι ἐν τῇ νήσῳ ἐκκλησίαι τόσον ἡ ἐνοριακὴ τοῦ χωρίου ὅσον καὶ ἡ παρὰ τὸ Σχολεῖον δὲν δύνανται ν' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα καθόσον εἶναι κτίσματα νεωτέρων χρόνων οὐδεμίαν ἔχοντα ἀρχαιολογικὴν σημασίαν.



Συνοψίζοντες τὰ ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν μνημείων τῆς νη-
σίδος πορίσματα καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Ἀρχιτεκτονικῶς ὁ τύπος ὁ περισσότερο ἐν χρήσει εἶναι ἡ διὰ καμάρας στεγαζομένη βασιλική, εἴτε ἀπλή (Μ. Ντίλιου, Μ. Ἐλεούσης, Ν. Προφ. Ἡλιοῦ) εἴτε περιβαλλομένη ὑπὸ ναρθήκων (Μ. τοῦ Σπανοῦ). Ἐπίσης ἀπαντᾷ καὶ ἡ ξυλόστεγος μετὰ ἐπιπέδου ὀροφῆς (ταβανιοῦ) βασιλική (Μ. Ἁγ. Παντελεήμονος), ἣτις εἶναι ἡ τελευταία μορφή ἐξελίξεως ἦν ἐπὶ τουρκοκρατίας λαμβάνει ἡ βασιλικὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἴσως τῆς ἰδιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Μεταξὺ τῶν μνημείων τῆς Νησίδος εὐρίσκεται καὶ εἰς σπανιότατος τύπος οἰκοδομήματος, ὁ σταυροειδέσ τεγος μετὰ χορῶν ναός (Μ. Προδρόμου).

Ἀρξοῦντως χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παντελῆς ἔλλειψις τρούλλου ἢ καὶ ἡμισφαιρικῆς ὀροφῆς (calotte), ὀφειλομένη ἴσως εἰς εἰδικούς λόγους οἷς δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ γνωρίζωμεν σήμερον.

Τέλος πρέπει ἰδιαίτερος νὰ σημειωθῆ ἰδιαίτουσα εἰς τὰ μνημεία ταῦτα λεπτομέρεια, ἡ εἰς τὸ πάχος δηλαδὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνοιγομένη

¹) Πρὸς Δάμπρον ἐνθ' ἂν. 10 κ. ἑ.

ἄφης ἥτις, ἔξωτερικῶς δὲν εἶναι ὁρατὴ (Μ. Προδρομίου, Μ. Σπανοῦ, Μ. Ἐλεούσης).

Ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτῆ λεπτομέρεια, ἥτις ἐνθυμίζει παλαιὰ χριστιανικὰ οἰκοδομήματα τῆς Μ. Ἀσίας, Συρίας καὶ Αἰγύπτου, εἶναι σπανιστάτη εἰς τὰ μνημεία τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἀπαντᾷ μόνον, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, εἰς τὸν ἐν Θήβαις Ναὸν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου¹.

Ἀπὸ ἀπόψεως ζωγραφικῆς τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν τέχνην καὶ τὴν εἰκονογραφίαν αἱ τοιχογραφίαι τῆς Μ. Ντίλιου. Κατὰ δεύτερον λόγον ἔρχονται αἱ τῆς Μ. τοῦ Σπανοῦ, ὅπου μεγάλην σημασίαν ἔχουσιν αἱ προσωπογραφίαι τῶν Φιλανθρωπινῶν καὶ μάλιστα αἱ σπανιότατα ἀπαντῶσαι εἰκόνες τῶν ἀρχαίων Φιλοσόφων.

Δέον προσέτι νὰ σημειωθῇ ἡ τεχνικὴ καὶ εἰκονογραφικὴ συγγένεια ἢ συνδέουσα τὰς τοιχογραφίας τῆς Νησιδος πρὸς τὸ "Ἁγιον" Ὄρος.

Ὁ ἐνταῦθα τέλος παρατιθέμενος χρονολογικὸς πίναξ, καταρτισθεὶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπιγραφῶν, δεικνύει τὴν ἀπὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος μέχρι περίπου τῶν ἡμερῶν μας οἰκοδομικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν κίνησιν ἐν τῇ Νησιδί.

11^{ος} αἰὼν Ἀνάγερσις Καθολικοῦ Μ. Ἁγ. Νικολάου Ντίλιου.

1292 Ἀνάγερσις Καθολικοῦ Μ. Ἁγ. Νικολάου Σπανοῦ ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Φιλανθρωπinoῦ.

1506/7 Ἀνάγερσις Καθολικοῦ Μ. Ἁγ. Ἰωάννου Προδρομοῦ ὑπὸ Νεκταρίου καὶ Θεοφάνους τῶν Ἀφρααίδιον.

1542 Ἐπισκευὴ Καθολικοῦ Μ. Σπανοῦ καὶ τοιχογράφησις αὐτοῦ ὑπὸ Ἰωάσαφ Φιλανθρωπinoῦ.

1543 Τοιχογράφησις Καθολικοῦ Μ. Ντίλιου.

1560 Ἀνάγερσις τριῶν ναρθήκων περὶ τὸ Καθολικὸν τῆς Μ. τοῦ Σπανοῦ καὶ τοιχογράφησις αὐτῶν ὑπὸ Ἰωάσαφ Φιλανθρωπinoῦ.

17^{ος} αἰὼν (?) Ἀνάγερσις Καθολικοῦ Μ. Ἁγ. Παντελεήμονος.

1759 Μεταρρυθμίσις κυρίως Ναοῦ, ἐπισκευὴ Νάρθηκος καὶ τοιχογράφησις Καθολικοῦ Μ. Ἐλεούσης.

1789 Τοιχογράφησις Καθολικοῦ Μ. Προδρομοῦ.

1824 Ἀνανέωσις τοιχογραφῶν Καθολικοῦ Μ. Προδρομοῦ.

1851 Ἀνοικοδόμησις τοῦ καέντος Καθολικοῦ τῆς Μ. τοῦ Σωτήρος.

1891 Ἀνανέωσις τοιχογραφῶν Καθολικοῦ Μ. Προδρομοῦ.

Ἔλεται συνέχεια.

¹) Περὶ Γ. Σωτηρίου ἐν Ἀρχαιολογ. Ἐφημερίδι 1921 4 εἰς 6.